

Тема 2. Міфологічна і народна психологія. Становлення психології у Стародавньому світі.

План

1. Формування первісних уявлень про душу. Виникнення і суть анімізму.
2. Душа у віруваннях стародавніх єгиптян.
3. Психологія Стародавнього Китаю.
4. Психологія самовдосконалення. Релігійні ідеї Стародавньої Індії.
5. Старослов'янські міфологічні вірування в душу.

1. Формування первісних уявлень про душу. Виникнення і суть анімізму.

Відтворення первісних форм уявлень про душу в ранні періоди людської історії стає можливим на основі аналізу археологічних даних, старовинних ритуалів, даних фольклору, первісного мистецтва. З того віддаленого часу, коли люди ще не мали ніякого поняття про будову свого тіла, прийшли до того уявлення, що їхнє мислення і відчуття є діяльністю не їхнього тіла, а якогось особливого начала – душі, що перебувало в цьому тілі і залишало його при смерті. Душа визнається існуючою у всіх природних тілах, явищах та визначає їхні метаморфози. Такий рівень розуміння природи і самої душі було названо **анімізмом**.

Вперше термін «**анімізм**» запропонував німецький вчений Г. Шталь, під яким розумів вчення про безособове життєве начало – душу, яка зумовлює життєві процеси і є скульптором тіла. Стародавні люди поділяли душу на два види:

1) особиста душа - людський образ, який нагадує повітря, пару, тінь. Така душа входить в тіло і виходить з нього, здатна відвідувати тіла інших людей, тварин і навіть неживих речей, оволодіваючи ними, впливаючи на них, виступала причиною життя;

2) тілесна душа - може переходити в навколишнє середовище: в одяг, прикраси, зброю, житло. Органи в яких містилася тілесна душа у різних народів були різними: нирки, кров, волосся, нігті, слина, поцілунок – акт змішування душ. Первісні народи вірували в те, що, одягаючи хутро тварини, перо птаха, навіть маску, що відтворює певну тварину, вони разом з цим набувають властивостей цих тварин.

Тісно пов'язаним із анімізмом були вірування **метемпсихоз** (як віра у здатність душі виходити із тіла і повертатися у нього) та **метаморфоза** (віра у послідовне втілення душі в різні істоти і предмети).

В Стародавньому світі існували **вікові ініціації** – **система обрядів**, пов'язаних з переходом юнаків і дівчат до рангу дорослої людини. Поза ініціацією людина залишається незрілою в свідомості спільності, хоч біологічно вже є дорослою.

2. Душа у віруваннях стародавніх єгиптян.

Джерелами уявлень про душу в Стародавньому Єгипті є тексти, що пов'язані з ритуалами поховань та піклування про душу мертвої людини, а також літературні твори Геродота «Історії», Плутарха «Про Ізиду та Озіріса».

Описання механізму психічної діяльності міститься в єгипетському творі «Пам'ятник мемфійській теології» (кінець 4 тис. до н.е.). Керівником та творителем всього існуючого, вселенським архітектором є бог Птах, щоб люди не планували, не говорили, їх серцями та язиком керує він. Значення органів відчуттів, таке: Боги створили зір очей, слух вух, дихання носу, щоб давали вони повідомлення серцю, а серце дає шлях свідомості.

Це висновок про те, що умовою будь-якої свідомості є діяльність центрального тілесного органу. Птахом створені були всі роботи, всі мистецтва, творіння рук, ходіння ніг, але плани свої він реалізував за допомогою тіла, що діє в силу власної будови, в якій периферичні органи з'єднані з центральним, з якого виходять свідомість і мова.

Для древніх єгиптян явища та сили природи уявлялися втіленням або помешканням різноманітних духів. Смерть розглядалася як перехід до іншого, кращого життя, однак в момент смерті відбувається порушення єдності тіла та душі людини. Душа на певний час покидала тілесну оболонку і вирушала у мандрування в загробному світі.

Суть людини бачилась єгиптянами як сполучення духовного та природного єства, мислительної та фізичної сили. Людина складалася із шести компонентів: тіла (хет), душі (ба), тіні (хайбет), мумії (сах), імені (рен), ка (двійник, невидима схожість). З усіх компонентів «ка» вважається найбільш стародавнім, він народжується разом з людиною, всюди слідує за нею, але не вмирає разом з нею. Цей двійник може жити в могилі, тому її називали «оселею ка», якщо мумію пошкоджено, «ка» переселяється до статуї, яка повинна якомога краще передавати схожість з оригіналом. «Ка» вимагає харчі, які приносять на могилу до покійника. «Ба» зображувалась у вигляді птаха з людською головою і була втіленням розумової частини душі.

3. Психологія Стародавнього Китаю.

Китайська стародавня психологія має своїм основним предметом відношення традицій і вчинку, одним з основних понять виступає **гуманність (Жень)**, яка є моральним принципом, що визначає відносини між людьми як в суспільстві, так і в сім'ї.

Гармонією між людьми, від якої залежить благо суспільства є **Дао** – це вихідна основа буття, що безпосередньо спрямовує поведінку людини, його можна досягнути не докладати великих зусиль, варто лише дотримуватися традиційного ритуалу і церемоній. Китайці сповідували любов до людей, розкриття справжньої природи людини шляхом освіти та самовдосконалення.

Високого успіху досягла древньокитайська медицина, яка в ту далеку епоху перетворилася в цілу систему наукових знань. Традиційна китайська медицина виходила з уявлень про людину як макрокосмос, що відображає гармонію космічних сил та ритмів: **джерел Інь та Янь (жіночого та**

чоловічого), 5 стихій (5 внутрішніх органів та 5 органів чуття) та різноманітних видів енергії – Ці.

У всіх країнах Сходу вирішальне значення відводилося **кровообігу**, а основою життя вважалися два початки: рідина крові та повітря. У китайських медичних джерелах («Книга про внутрішнє» 8 ст. до н.е.) головним органом, князем тіла, вважалося серце, а за основу життєвих початків приймається повітряно подібний початок Ці, який змішуючись у організмі з іншими складовими частинами, виконує не тільки фізіологічні, а й психічні функції, він повідомляє людині дар мови та рухає думками. Вважали, що думки локалізувалися у серці, а почуття у печінці.

Від медиків пішло вчення про темпераменти, за основу якого приймали три елементи: повітряно подібний початок Ці, жовч (інколи кров) та слиз. Відповідно люди, в залежності від переважання одного із елементів, поділялися на декілька типів:

- 1) з переважанням жовчі (чи крові): сильний, хоробрий, схожий з тигром;
- 2) з переважанням Ці: неврівноважений, рухливий, схожий з мавпою;
- 3) з переважанням слизу: повільний, малорухливий, схожий з черепахою.

В стародавньому Китаї великий вплив на розвиток психології мала філософсько-релігійна течія – конфуціанство. Її засновник **Кун-Фу-Цзи (Конфуцій)** (551 – 479 рр. до н.е.) підкреслював важливість збереження традицій, для цього людина повинна виховувати, вдосконалювати себе у вчинкових актах, саме тоді вона діятиме згідно з ритуалом, а це є досягненням стану середини, стану гармонії, розквіту всього існуючого. Щира людина – результат самотворення, самовиховання. Початок для досягнення стану середини і гармонії – шана у відношенні до батьків. Спочатку людина повинна навести порядок у собі, в своїй моральній поведінці, потім у своїй сім'ї і врешті-решт, у державі. **Виділив рівні духовного розвитку людини: шляхетна людина дбає про честь, а нижча –**

про вигоду. Моральні правила для буденного життя Кун-Фу-Цзи відобразив у творі Книга про шанування батьків.

Філософ вказував, що поява характерологічних рівнів психіки головним чином залежить від виховання. Людина не народжується зі знаннями, вона їх отримує в результаті навчання. Сутність душі натуральна за своїм характером, вона досконала в собі, але в складностях життя вона забруднюється. Звільнення душі від цього бруду є шляхом самовдосконалення.

В житті Конфуцій утримувався від чотирьох речей:

- не вдавався до пустих роздумів;
- не був категоричний у своїх судженнях;
- не виявляв впертості;
- не думав про себе особисто.

Конфуцій надавав великого значення музиці – найкращому засобу зміни поганої вдачі та звичок, а головну роль відводив етикету – правилам благопристойності в різних життєвих ситуація.

Стародавній китайський філософ **Лао-Цзи** (579-499 рр. до н.е.) у відношенні до принципу Дао висуває теорію нероблення, що має своєю метою досягнення спокою. Утримання від змін, від володіння речами, знецінення вольових зусиль, пропагування безпристрасності, повернення до Дао робить людину досконалою, справедливою, благородною.

Сюнь-Цзи (приб. 298-238 рр. до н.е.), заперечував вродженість таких позитивних моральних якостей, як співпереживання, скромність та ін. Філософ вважав, що людина від природи зла, а доброта – це продукт виховання, якщо було б навпаки, то людей не треба було виховувати, для чого прагнути до того, що вже є у тобі. Характер людини схожий до глечика, що виробляється майстром з глини.

Мо-Цзи (480-400 рр. або 475-395 рр. до н.е.) у своєму «Каноні» висуває і обґрунтовує вперше в китайській науці категорії Гу (причина) та Аей (подібність, аналогія). Твердить, що на основі минулого пізнаємо майбутнє,

на основі ясного пізнаємо приховане. Він сповідав принцип загальної любові, критикував конфуціанство, виступав проти вродженого знання, справжні знання – це тільки одержані в процесі практичної діяльності. Речі, які існують навколо нас, мають об'єктивний характер і незалежні від нашої свідомості. Людська свідомість виникає в результаті діяльності органів відчуття та мислення.

Отже, головні ідеї китайської психології: гуманність, доброта і щирість. Але китайці не обійшли своєю увагою і такі важливі теми світової психології як почуття (чуттєвість, чутливість), самосвідомість, моральна поведінка, сприйняття і уява (уявлення). Надають також велике значення почуттям, які, на думку китайських мудреців, належать і зовнішньому світі. Для китайців завжди думка повинна бути сердечною, пронизаною почуттями, чим сильніше почуття, тим ясніша свідомість.

4. Психологія самовдосконалення. Релігійно-філософські ідеї Стародавньої Індії.

Головною ідеєю в стародавній Індії виступала людина, яка пізнавала себе, свої діяльнісні можливості. Найперше вона звернулася до чуттєвих властивостей своєї психіки, щоб одержати насолоду від їх функціонування. Для людини відкрився великий світ відчуттів. Фантазія доповнювала обмежені можливості психофізіології органів чуття і виводила на простір максималістичного бачення і переживання предметно-чуттєвого світу.

Позитивні відчуття кликали до себе людину. Вона створювала своїх героїв та богів, які перебували, зокрема в стані еротичної насолоди величезну кількість років. Психологія набувала фантастичного вираження. Метою такого самовдосконалення було володіння душею і тілом, що передбачало опору на детально розкриті психологічні механізми. Вдосконалення має остаточною метою злиття з вищим буттям – Брахманом, якого можна досягти важким подоланням своєї природи, спрямованої до чуттєвого світу.

Провідна лінія в психології Стародавньої Індії – вчинок як оволодіння тілом і духом для досягнення вищого рівня буття, а саме стану нірвани. Цей стан є значною концентрацією психічних зусиль людини в її спробах абстрагуватися від зовнішнього світу з його просторово-часовою нескінченністю і від багатоманітності психічних проявів, не знехтувавши ними, а надавши їм буттєвого смислу.

В Індії проблема душі розглядалася перш за все як етична з точки зору правильної поведінки, самовдосконалення особистості, досягнення блаженства. Загальноприйнятими були догмати про переселення душ. В цьому руслі складався основний зміст виниклих в 6 ст. до н.е. релігійних учінь джайнізму та буддизму. Вирішуючи етичні проблеми, обидва напрямки виражали певні погляди на душевні явища в їх відношенні до тілесних. Джайнізм вважав тіло джерелом неволі душі. Буддизм заперечував душу як особливу сутність: психічне – потік неповторних миттєвостей, змінюючих один одного станів.

Величезний вплив на розвиток філософії та психології мав буддизм, що виник у 4 ст. до н.е.

Будда Шак'ямуні (принц Сідхартха Гуатама, 566-476 рр. до н.е.) – першозасновник буддизму. Будда в перекладі означає Просвітлений. Основні ідеї буддизму викладені у праці “Трипітака” (“Три кошики законів”). Основні положення буддизму викладені в **Чотирьох шляхетних істинах:**

1. життя неминуче пов'язане зі стражданнями (народження, хвороби, старість)
2. причиною страждання є жага до чуттєвих насолод
3. щоб уникнути страждань, слід звільнитися від цієї жаги
4. досягти нірвани, тобто стану абсолютного спокою, коли відсутні усі бажання, прагнення, пристрасті і пов'язані з ними страждання.

Істина страждання – все у світі минає, не має постійної субстанції і тому повне скорботи. Істина причини – причиною страждання є жадання буття, бажання, пристрасті, потяги. Істина звільнення – звільнитися від

страждань можна лише відмовившись від бажань, пригнітивши в собі пристрасті. Істина шляху – для досягнення спасіння необхідно виключитися з кола перевтілень, досягнути стану нірвани.

Філософські школи Санкхья, Веданта, Йога, Міманса, Ньяя, Вайшемика також підкоряли вивчення душі метафізико-етичним завданням.

Веданта розвивала суб'єктивно-ідеалістичні тенденції. Істинне Я – це не тіло, не суб'єкт як носій вражень у стані неспання чи уві сні, а особлива інтуїтивна свідомість. В ньому суб'єкт і об'єкт, зовнішнє та внутрішнє не відрізняються.

Інша школа – **Йога** – вчила, що для досягнення істинного пізнання необхідно подавити всі види психічної діяльності, що його затемняють. Йога виробила систему прийомів (так званий 8-річний шлях), що включала спочатку регуляцію тілесних функцій (поза, дихання та ін.), а потім і внутрішніх психічних актів – увагу і мислення. Прагнення вирішити етичні питання визначало великий інтерес до психології індивіда. Розроблялися спеціальні прийоми розрізнення психічних станів і навіть керування ними.

В основі ряду індійських теорій розумової діяльності лежить ідея нерозривного зв'язку органу пізнання з об'єктом пізнання. Ці теорії розглядали декілька форм зв'язку органа відчуття з об'єктом. Так, **Ньяїкі** виділяли:

- 1) спілкування з усіма індивідуальними об'єктами даного класу;
- 2) спілкування з об'єктом через його образ, що оживляється у пам'яті;
- 3) спілкування з найтоншими минулими та майбутніми об'єктами, що викликається шляхом заглибленого розмірковування.

Перший спосіб – споглядання загального; другий спосіб – асоціація (зорове сприймання сандалового дерева викликає спілкування з його запахом), третій спосіб – йогівське сприймання. Пізнавальний акт тлумачився як такий, що не тільки спрямований на яку-небудь об'єктивну сферу, але й не відокремлений від неї. Те, що пізнається може з'явитися тільки разом з вкладеним у нього пізнавальним.

В індійській літературі здавна розрізняли дві форми сприймання:

- 1) невизначене (нірвікалпа);
- 2) визначене (савікалпа).

Перше – чисто сенсорне, що дає безпосереднє уявлення про предмет при його контакті з органом, друге – розчленоване, що втілюється у мовних структурах.

Представники школи Веданта розуміли під невизначеним сприйманням хаотичну масу чуттєвих вражень, в яких не міститься ні індивідуального, ні загального. Сприймання стає визначеним завдяки розумінню. Буддисти стверджували, що певне сприйняття – це вже не сприймання, так як воно зіпсоване впливом інтелекту, що підводить його у практичних цілях під категорію субстанції роду. Слово як похідний знак багатства об'єктів викривляє образ, заважає сприйняттю речі в її неповторності.

Значне місце у психологічних вченнях індусів займало питання про ілюзії сприймання, галюцинації, сновидіння, а також можливостях особливого, надчуттєвого сприймання, що вивчалось Йогою. Сновидіння є не що інше, як свого роду галюцинації, що представляють оживлення підсвідомих вражень, що викликані попереднім сприйманням.

Найбільшим предметом роздумів у індусів було поняття «Я», в його різних формах: як можливо пізнання суб'єктом діяльності власного розуму, усвідомлюється при сприйманні тільки об'єкт чи також сам психічний акт, чи відповідає свідомість самосвідомості, досліджується «Я» безпосередньо чи через його прояви у мисленні, почутті.

Існував і протилежний погляд на поняття «Я». Вчення Локаяти (чарваків) відкидало таке поняття як самостійної сутності. Вважали, що органи відчуттів нам нічого не говорять про «Я», а непряме значення, що отримане шляхом висновків, не може бути достовірним. Свідомість – побічний продукт чотирьох основних елементів природи. Вони поєднували свідомість з організмом в цілому, з життєвою силою (загально біологічний

початок), діяльністю органів відчуттів, з манасом (з психічним у широкому значенні слова).

5. Старослов'янські міфологічні вірування в душу.

Древні слов'яни уявляли душу в різних образах. Найпоширенішим серед цих уявлень було уявлення душі у вигляді вогню, який мав своїм предметом таку творчу силу, без якої неможливе життя на землі. Різні прояви психічної діяльності уподібнюються вогню, що знаходить вияв у відповідних епітетах: почуття гаряче, тепле, полум'яне; любов і ворожнеча то запалюються, то згасають. Бог-громовник створює першу людину і запалює вогонь у її домашньому вогнищі. Мано, болотні вогні, і ті, що світяться на могилах, визнаються за душі померлих. Кожна людина, народжуючись на світ, отримує свою свічку, при смерті свічка згасає.

Уявлення душі зіркою – походить від уявлення душі як вогню, бо вважались іскрами вогню, тому й смерть уподібнювалась падаючій зірці, яка швидко згасає. Кожна людина мала на небі свою зірку, а з її падіння припинялося життя.

Слов'янські племена уявляли душу також у вигляді диму, пари, вітру, тіні. Якщо в трубі гуде вітер – це прикмета, що в хаті з'явилась душа, яку послано на землю для каяття.

Існували уявлення душі у тваринних образах, а саме у вигляді комах і птахів. Душа померлого з'являється перед своїми рідними у вигляді метелика і літає навколо свічки. Душі померлих до поховання померлого сидять у вигляді птахів на димових трубах. З глибокої давнини в Україні вірили, що душа покійника протягом 40 днів літає у невідомому світі і з'являється у своєму домі щоночі, де вона у вигляді голубки купається у поставленій для неї воді. Могили посипають хлібними зернами, щоб годувати пташок небесних.

Існувало уявлення людини про душу в образі людини. У старовинному іконному живописі можна знайти зображення душі у вигляді

немовляти, яке виходить з уст покійника разом з його останнім подихом. Лелека своїм довгим дзьобом дістає із криниці малятко – душу, приносить її в оселю, де має народитись дитина. Образи русалок репрезентували душі людей, які самі згубили себе і не були поховані. Живі спілкуються з мертвими як з живими. Для русалок кладуть на вікна гарячий хліб, щоб вони насичувалися його паром. Померлі матері приходять уночі до своїх дітей, миють їх, розчісують, годують, встигаючи все це зробити до крику півнів. О.М. Афанасьєв аналізуючи фольклорний матеріал, вказує на цікаву особливість тіней померлих, які розділяють долю стихійних духів у середовищі. В зимовий період, скуті холоднечею, морозами, вони ціпеніють, впадають у тривалий сон, як і всі творчі сили природи. Весною з відродженням Сонця і Бога-громовика душі пробуджуються до нового життя. Взимку, коли покійники страждають від холоду, серед двору запалюють вогнище: померлі батьки можуть зігрітися на тому світі. Весною, коли відмикається небо, душі померлих спілкуються з живими, відвідують родичів і знайомих, п'ють, їдять і радіють разом з ними.

Основна література

1. Євдокімова О. О. Історія психології. Харків : Константа, 2020. – 320 с.
2. Євченко І.М., Маслюк А.М. Історія психології: філософський період. Кам'янець-Подільський : Рута, 2018. – 252 с.

Допоміжна література

1. Гайс Р. Інстинкт. Перепрошивка для мозку, яка підвищить вашу продуктивність. – Київ: Yakaboo Publishing, 2021. – 288 с.
2. Гроф С. Психологія майбутнього. Уроки сучасних досліджень самості. Львів: Terra Incognita, 2019. – 400 с.